

Københavns Universitet

Frelse og forfærdelse

Holm, Isak Winkel

Published in:

Mosaikk - tidsskrift for Institut for Kunst- og Kulturvidenskab

Publication date:

2018

Document version

Også kaldet Forlagets PDF

Document license:

[Ikke-specificeret](#)

Citation for published version (APA):

Holm, I. W. (2018). Frelse og forfærdelse: Kulturvidenskaben og Kierkegaards frelsebegreb. *Mosaikk - tidsskrift for Institut for Kunst- og Kulturvidenskab*, (7), 64-70.

Frelse og forfærdelse

Kulturvidenskaben og Kierkegaards frelsebegreb

Af Isak Winkel Holm, dr.phil., professor v. IKK

I indledningen til Søren Kierkegaards *Begrebet Angest* (1844) forklarer pseudonymet Vigilius Haufniensis, at et bestemt videnskabeligt begreb altid "svarer til" en bestemt stemning. Formuleret med moderne affektteori argumenterer Haufniensis for, at der er, eller rettere bør være, en sammenhæng mellem et begrebsligt argument og en affektiv atmosfære, mellem konceptualitet og tonalitet:

At ogsaa Videnskaben ligesaa fuldt som Poesie og Kunst forudsætter Stemning baade hos den Producerende og den Reciperende, at en Feil i Modulationen er ligesaa forstyrrende som en Feil i Tankens Udvikling, har man aldeles glemt i vor Tid, hvor man aldeles har glemt Inderligheden og Tilegnelsens Bestemmelse af Glæde over al den Herlighed, man meente at eie, eller har i Begjerlighed renonceret paa den ligesom Hunden, der foretrak Skyggen.ⁱ

Man begår fejl i modulationen, når man bringer «en urigtig Stemning og altsaa ogsaa et urigtigt Begreb med sig», siger Haufniensis lidt senere.ⁱⁱ I angstbogen

drejer det sig om begrebet synd, og i den forbindelse finder Haufniensis den urigtige stemning, når æstetikken eksempelvis behandler synden i enten en letsindig eller en tungsindig stemning; når metafysikken diskuterer synd, og følelsetonen er dialektisk «Ligelighed og Uinteresserethed», eller når psykologien beskæftiger sig med synden, og den affektive atmosfære bliver «den iagttagende Udholdenhed, den spionerende Uforfærdethed, ikke Alvorens seierrige Flugt ud af den».ⁱⁱⁱ Det er tydeligt, at Haufniensis her ikke taler om "en flygtig Stemning, en vellystig Rørelse i et Menneske", sådan som ordet stemning ellers ofte bruges i Kierkegaards forfatterskab.^{iv} Det drejer sig snarere om en dybereliggende sanselig og følelsesmæssig attitude over for verden. Formuleret med Martin Heidegger, som er tydeligt inspireret af Kierkegaard og Haufniensis, må en stemning forstås som en "ontologisk grundlæggende primær afdækning af verden",^v der fungerer som en "forudsætning" og et "medium" for tænken og handlen.^{vi} Problemet med æstetikken, metafysikken og psykologien er ifølge Haufniensis den underliggende afdækning af fænomenet synd. De nævnte videnskaber begår modulationsfejl, fordi der er noget galt med den førsproglige og førbegrebslige opmærksomhed, der fungerer som en

forudsætning for, hvordan fænomenet synd overhovedet giver mening for os.

Jeg vil hævde, at Haufniensis her afstikker konturerne af en kulturvidenskabelig Kierkegaardforskning. Hvis Haufniensis har ret, er det ikke nok at diskutere tankens udvikling; man må også analysere stemningens modulation i Kierkegaards forfatterskab. En kulturvidenskabelig undersøgelse kan med andre ord bidrage til forståelsen af Kierkegaards tænkning ved at nærme sig den affektive atmosfære, der danner forudsætning for det begrebslige argument.

I det følgende skal det ikke handle om det rigtige begreb om synd, men om det rigtige begreb om frelse. Det er en kort artikel om et stort emne, så opgaven vil være at give en fornemmelse af den stemning, der tjener som forudsætning for dette helt centrale begreb i Kierkegaards religiøse forfatterskab. Umiddelbart byder frelsesbegrebet sig snarere til for en dogmatisk end for en kulturvidenskabelig analyse. Når Kierkegaard næsten formelagtigt beskriver et menneskes frelse som et spørgsmål om dette menneskes "evige Salighed",¹ virker det, som om han støtter sig tungt til den kristne forestilling om sjælens videreliv. Her er man som kulturforsker mest tilbøjelig til at kaste håndklædet i ringen. Imidlertid har den nyeste forskning argumenteret overbevisende for, at Kierkegaards soteriologi — hans frelseslære — ikke så meget handler om det hinsidige, men først og fremmest om det dennesidige problem,

der ligger i at konstruere en meningsfuld og sammenhængende personlig identitet.^{vii} Med Haufniensis' polemiske formulering kan kulturvidenskaben sikre, at man ikke glemmer det konkrete eksistentielle problem, der ligger i at skabe en nogenlunde sammenhængende mening i sit liv, "af Glæde over al den Herlighed, man meente at eie" i form af et frelsesbegreb. På den måde kan man undgå at gøre som hunden i fabelen, der foretrak skyggen og gav afkald på det virkelige stykke kød, som den havde i munden.

Det Forfærdelige

Jeg vil i det følgende begrænse mig til den opbyggelige tale "At erhverve sin Sjæl i Taalmodighed", den sidste tale i hæftet *Fire opbyggelige Taler*, som Kierkegaard udgav i eget navn i december 1843, godt et halvt år før *Begrebet Angest*. Kierkegaard forklarer her, hvorfor han vælger at tale om at erhverve sin sjæl i stedet for at bruge begrebet frelse, "et Ord, som Skriften ellers oftere bruger med sit hellige Alvor".^{viii} Forskellen på de to formuleringer af det samme ligger i temporaliteten: "Ordet at frelse sin Sjæl fæster ikke saaledes Sindet paa Taalmodigheden, og kunde let vække Tanken om en Skynding, i hvilken Alt maatte afgjøres. At erhverve sin Sjæl bøier derimod Sindet strax hen paa den stille, men utrættede Virken".^{ix}

Ud over den langsomme og møjsommelige proceskarakter er det vigtigste kendetegn ved frelsen ifølge "At erhverve sin Sjæl", at den er frelse *fra*. Målet er ikke at

¹ *Allermest insisterende i Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift, eksempelvis SKS 7,524.*

vinde verden, men at "frelses ud derfra".^x Det er gennemgående i Kierkegaards forfatterskab, at frelse beskrives som en voldsom løsrivelse eller frigørelse, der rykker et menneske ud af dets velkendte verden.² Ifølge "At erhverve sin Sjel" er udgangspunktet for denne frigørelsesproces en fornemmelse af ikke at passe ind i verden:

I første Øieblik er da et Menneske der, hvorhen Menneskene senere hige som til det Herlige; han er fortabt i Verdenslivet, han eier Verden, det vil sige han eies af den. Men i samme Øieblik er han forskjellig fra den hele Verden, og han fornemmer en Modstræben, der ikke følger Verdenslivets Bevægelser.^{xi}

Man kan altså begynde at bevæge sig i retning af frelsen — man kan begynde på erhvervelsen af sin sjæl — hvis man har gehør for sin egen forskellighed fra verden, og hvis man gør sig umage med at lytte efter denne forskellighed: "Vil han [...] erhverve sin Sjel, da maa han lade denne Modstræben blive tydeligere og tydeligere og deri erhverve sin Sjel; thi hans Sjel var netop denne Forskjellighed". Betingelsen for at opnå det særlige selvforhold, som Kierkegaard omtaler som frelse, er altså, at man kan "bortgive" verden,^{xii} og som han beskriver det, består den bortgivelse i, at man aflægger sig sin verden, som om det var et sæt tøj, og i stedet "kommer til Verden i sin Sjæls Nøgenhed".^{xiii}

"At erhverve sin Sjel" er bemærkelsesværdig ved at være

første gang, hvor Kierkegaard formulerer sin forståelse af sjælen som "Modsigelsen af det Timelige og det Evige",^{xiv} en beskrivelse der i de efterfølgende år kommer til at udgøre det subjektfilosofiske udgangspunkt for *Begrebet Angst og Sygdommen til Døden*. Men talen er også bemærkelsesværdig ved at være overordentlig abstrakt: Det står hen i det uvisse, hvordan det enkelte menneske konkret fornemmer den modsigelse og den modstræben, som Kierkegaard taler om, og hvad der mere specifikt ligger i at bortgive verden.

Her giver kulturvidenskaben mulighed for at vende sig fra tankens udvikling til stemningens modulation, sådan som stemningen konkret moduleres i "At erhverve sin Sjel". Set i dette perspektiv er det afgørende, hvordan Kierkegaard bruger konteksten for den opbyggelige tales centrale bibelord: "I Eders Taalmodighed erhverver Eders Sjele". Da Jesus ifølge Lukas-evangeliet ankommer til Jerusalem, ridende på et æsel, begynder han at græde ved synet af byen og siger, ifølge *Den nye aftale*, den nudanske oversættelse af evangelierne: "Du kan ikke se det nu, men snart vil dine fjender bygge en vold op omkring dig. De vil belejre dig og angribe dig fra alle sider. De vil jævne dig med jorden og slå dine indbyggere ihjel. Det hele bliver revet ned, fordi du ikke lyttede til Gud i tide".^{xv} Denne ulykkesprofeti, der i bibelforskningen går under navnet den lille apokalypse, danner bæggrund for Jesus' opfordring til sine tilhørere om at erhverve deres sjæle i tålmodighed, eller som det hedder i *Den nye aftale*: "Hvis I holder ud, vin-

² Et sent eksempel: "Slægt er nemlig just Fordærvsens Bestemmelse, og at frelser er just at frelser ud af Slægt." NB 29:177; SKS 25,378.

der I livet".^{xvi} Ifølge Kierkegaard er denne katastrofiske baggrund vigtig, fordi den fortæller noget om modsætningen mellem langsomheden i begrebet om erhvervelse og skyndingen i begrebet om frelse (i hvert fald i et misforstået begreb om frelse).

Dette viser sig end tydeligere og ved Modsætningen end alvorligere, naar vi betænke, at Ordet er sagt i Forbindelse og Fortgang med en Skildring, der med rystende Træk fremhævede det Forfærdelige, der skulde komme over Jerusalem som var det hele Verdens Undergang, da der skulde skee Tegn i Sol og Maane og Stjerner, og Havet og Bølgerne bruse, og Himlens Kræfter røre sig, da, hvis ellers nogensinde, det var Øieblikket til at formane Enhver, at frelse sin Sjel. Dog bruges Ordet: "erhverver Eders Sjele i Taalmodighed." Lader der sig tænke nogen mere ophøiet Modsætning, eller er det ikke den Stund, paa hvilken Formaningens forklares i himmelsk Herlighed. Elementerne opløse sig, Himlen sammenrulles som et Klædebon, Tilintetgjørelsens Afgrund aabner sit Svælg og brøler efter Bytte, Fortvivlelsens Skrig lyder alle vegne fra, selv den livløse Natur vaander sig i Angest – dog, den Troende trænger sig ikke kæmpende frem for at finde Frelse, men medens Intet har Bestaaen, medens selv Bjerget vaklende forlader sin Plads, hvor det stod urokket i Aartusinder, da forbliver han i Stilhed, og erhverver sin Sjel i Taalmodighed; medens Menneskene skulle forsmægte af Frygt og de Tings Forventelse, som skulde komme.³

"Det Forfærdelige" er her Kierkegaards betegnelse for den stemning, der danner forudsætning for begrebet om frelse. Den ovenstående passage fremmaner denne katastrofestemning ved at bruge Jesus' formuleringer fra evangeliernes lille apokalypse, men også ved at genbruge billeder og figurer fra den store apokalypse, nemlig Johannes' Åbenbaring.⁴ Stemningens vigtigste historiske model er dog ikke Johannes' Åbenbaring, men snarere *Det gamle testaments* profetbøger, hvor det netop drejer sig om den katastrofe, der vil ramme Jerusalem i nær fremtid. Katastrofestemningen i citatet ovenfor er en profetisk stemning, for så vidt som den ikke er en følelsesmæssig reaktion på det forfærdelige, der allerede har ramt Jerusalem, men snarere en affektiv kvalitet, der fremkaldes af det forfærdelige "der skulde komme over Jerusalem". Denne katastrofestemning gør det muligt at nærme sig Kierkegaards lidt abstrakte forestilling om at erhverve sin sjæl. At fornemme en "Modstræben, der ikke følger Verdenslivets Bevægelser" er at have en følelse af, at en katastrofisk begivenhed pludselig kan tømme verden for al mening. At "bortgive" verden er at opfatte den som overgivet til en forfærdelig ødelæggelse, hvor det viser sig, at "Intet har Bestaaen", og hvor det der "stod urokket i Aartusinder" pludselig begynder at bevæge sig. Man bliver med andre ord frelst ud af verden, når den velkendte mening pludselig forsvinder under fødderne på en. Det vigtigt at tilføje, at det i "At erhverve sin Sjel" ikke er den virkelige katastrofe, der tømmer verden for mening, men derimod den mulige katastrofe; problemet er ikke, at forfærdelige ting sker,

³ SKS 5,169

⁴ At himlen sammenrulles og bjerget forlader sin plads henviser til Johannes' Åbenbaring: "Og himlen blev trukket væk, som en bogrulle rulles sammen, og hvert bjerg og bjer ø blev flyttet fra deres plads." Jobs 6,14.

men snarere "de Tings Forventelse". Med grammatikkens begreber kan man sige, at Kierkegaards katastrofestemning er bøjet i førretid: Den oplever den nærværende verden som en verden, der *vil have været* en verden.

Den store jordrystelse

Denne særlige katastrofestemning findes ikke bare i "At erhverve sin Sjæl", men er gennemgående i Kierkegaards forfatterskab. Nogle af de mest berømte papirstykker i dansk kulturhistorie er givetvis "tre Ark fint Postpapir, smaat Oktav med Guldsnit", som efter Søren Kierkegaards død blev fundet blandt hans efterladte papirer,^{xvii} og hvor han blandt andet har nedskrevet den såkaldte jordrystelsesoptegnelse. Fem af Kierkegaards søskende var døde i ung alder, og jordrystelsesoptegnelsen handler om, hvordan disse tragiske dødsfald skal forstås:

Da var det, at den store Jordrystelse indtraf, den frygtelige Omveltning, der pludselig paanødte mig en ny ufeilbarlig Fortolkningslov af samtlige Phænomener. Da anede jeg, at min Faders høie Alder ikke var en guddommelig Velsignelse men snarere en Forbandelse; at vor Families udmærkede Aands-Evner kun vare til for gjensidig at oprive hinanden; da følte jeg Dødens Stilhed tiltage om mig, naar jeg i min Fader saae en Ulykkelig, der skulde overleve os alle, et Gravkors paa alle sine egne Forhaabningers Grav. En Skyld maatte hvile paa hele Familien, en Guds Straf maatte være over den; den skulde forsvinde, udstryges af Guds vældige Haand, udslettes som et mislykket Forsøg [...]^{xviii}

Kierkegaardforskningen har opfattet jordrystelsesoptegnelsen som en slags nøgle til Kierkegaards ungdom. Af *Søren Kierkegaards Efterladte Papirer*, der udkom i 1869, placerer denne optegnelse helt forrest i bogen, hvilket udgiveren begrundet ved at skrive, at den afdøde her synes "i korte Træk at have villet samle Summen af sit Livs Historie indtil Myndighedsalderen".^{xix} Siden dengang har et stort antal Kierkegaardforskere forsøgt at finde ud af, dels *hvad* jordrystelsen bestod i, og dels *hvornår* den indtraf. Trods stor ihærdighed og endnu større opfindsomhed har resultaterne været sparsomme: vi ved ikke, hvad der pludselig fik Kierkegaard til at fortolke sin familie på en ny måde, og vi ved heller ikke, hvornår denne forandring fandt sted. Hvad der ligger fast er, at Kierkegaard nedfældede optegnelsen engang mellem 1839 og 1845, men det er en lang tidsperiode i Kierkegaards korte og produktive liv. Det eneste, den berømte optegnelse afslører om jordrystelsen, er, at den pludselig pånødte Kierkegaard "en ny ufeilbarlig Fortolkningslov af samtlige Phænomener", og at denne foreslår at kalde en katastrofisk stemning: Pludselig *aner* Kierkegaard, at hans fars høje alder ikke er en guddommelig velsignelse, pludselig *føler* han dødens stilhed tiltage om sig, og pludselig *ser* han i sin far en ulykkelig, der skulle overleve de øvrige familiemedlemmer. Andet bind af *Enten-Eller*, udgivet et lille år før "At erhverve sin Sjæl", afsluttes af den korte prædiken "Ultimatum: Det Opbyggelige, det ligger i den Tanke, at mod Gud have vi altid Uret". Denne prædiken er skrevet af en

præst fra Jyllands hede, som her lægger ord til den første formulering af Kierkegaards trosbegreb. Ligesom i "At erhverve sin Sjel", men meget mere udfoldet denne gang, tager prædikenen udgangspunkt i den lille apokalypse fra Lukas-evangeliet:

Hvad Aanden i Syner og Drømme havde aabenbaret Propheterne, hvad disse med varslende Stemme havde forkyndt den ene Slægt efter den anden: det udvalgte Folks Forstødelse, det stolte Jerusalems forfærdelige Undergang, det nærmede sig nu mere og mere. Christus drager op til Jerusalem. Han er ingen Prophet, der forkynder det Tilkommende, hans Tale vækker ikke ængstelig Uro, thi hvad der endnu er skjult, det seer han for sine Øine; han propheterer ikke, dertil er der ei mere Tid, – han græder over Jerusalem.^{xx}

Kierkegaard lader her den jyske præst understrege, at der ikke er tale om en profetisk meddelelse, men derimod om en profetisk stemning: Jesus forkynder ikke den tilkommende katastrofe; han græder over den.

Historiske kildespring

Opgaven for en kulturvidenskabelig undersøgelse af Kierkegaards frelsesbegreb er således at forstå den katastrofestemning, der fungerer som forudsætning for begrebet og hermed også at afdække de kulturelle forestillingsformer, der giver form til denne særlige stemning; helt konkret er der først og fremmest tale om *Det gamle testamente* profetbøger og den omfattende teodicé-dis-

kussion efter jordskælvet i Lissabon i 1755. Dette er ikke stedet til en sådan undersøgelse,⁵ så jeg vil nøjes med at antyde, hvordan denne stemningsmæssige forudsætning har konsekvenser for Kierkegaards begreb om frelse.

I indledningen skrev jeg, at Kierkegaards frelseslære, ifølge den nyeste forskning, handler om et dennesidigt og ikke om et hinsidigt problem. Et glimrende eksempel på dette er Patrick Stokes' *The Naked Self* (2015), der argumenterer for, at dommedagens "eskatologiske scenario" udgør den forestillingsmæssige og stemningsmæssige baggrund for Kierkegaards tanker om det enkelte menneskes opgave med at skabe en meningsfuld og sammenhængende identitet. Den teologiske forestilling om at der skal fældes dom over det enkelte menneskes sjæl ved dommedag er ifølge Stokes "det historiske kildespring" for Kierkegaards teori om personlig identitet.^{xxi} Det har han ret i, men jeg har i det følgende argumenteret for, at dommedags-scenariet på ingen måde er den eneste kulturhistoriske forudsætning for Kierkegaards tankeudvikling: Ligesom Nilen har Kierkegaards tænkning mange forskellige kildespring. Som vi har set, spiller katastrofestemningen en vigtig rolle som forudsætning for Kierkegaards begreb om frelse. Set på baggrund af katastrofens imaginære scenario tegner der sig et meget anderledes billede af frelsen: ikke som et spørgsmål om den individuelle død, men som et spørgsmål om den kollektive katastrofe. Hvis man lokaliserer Kierkegaard i den vestlige katastrofeima-

⁵ Se hertil min bog *Kierkegaard og katastrofen* (under udarbejdelse).

gination, handler hans begreb om frelse ikke kun om den isolerede sjæl, der underkastes en dom ved himlens port, men også om de kollektive mulighedsbetingelser for et retfærdigt fællesskab.

Noter

ⁱ Søren Kierkegaard, *Journalerne*, red. N. J. Cappelørn m.fl., Søren Kierkegaards skrifter (København: Søren Kierkegaard Forskningscenteret, Gad, 1997-), 4,322. I det følgende henvises der løbende til denne udgave i teksten.

ⁱⁱ SKS 4,342.

ⁱⁱⁱ SKS 4,322.

^{iv} SKS 4,127.

^v Martin Heidegger, *Væren og tid*, ovs. Thomas Schwarz Wentzer og Christian Rud Skovgaard (Århus: Klim, 2007), 165.

^{vi} *Die Grundbegriffe der Metaphysik: Welt, Endlichkeit, Einsamkeit* bd. 29/30, Gesamtausgabe, Abteilung 2, Vorlesungen 1919-1944 (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1983), 102.

^{vii} Se hertil fx John J. Davenport, *Narrative Identity, Autonomy, and Mortality: from Frankfurt and MacIntyre to Kierkegaard*, Routledge studies in contemporary philosophy (New York: Routledge, 2012); Patrick Stokes, *The Naked Self: Kierkegaard and Personal Identity* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

^{viii} SKS 5,168.

^{ix} SKS 5,169.

^x SKS 5,166.

^{xi} SKS 5,164

^{xii} SKS 5,166.

^{xiii} SKS 5,163

^{xiv} SKS 5, 163.

^{xv} *Den nye aftale: Det Nye Testamente på nudansk*, ovs. Geert Hallböck (København: Bibelselskabet, 2011), Luk 19,41-44.

^{xvi} Luk 21,19.

^{xvii} Søren Kierkegaard, *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer*, bind 1-8 (København: C.A. Reitzel, 1869), I-II, 3.

^{xviii} Papir 305:1; SKS 27,291.

^{ix} Kierkegaard, *Efterladte Papirer*, 1-8, I-II, 3.

^{xx} SKS 3,322.

^{xxi} Stokes, *The Naked Self*, 192.

Litteratur

- Davenport, John J. *Narrative Identity, Autonomy, and Mortality: from Frankfurt and MacIntyre to Kierkegaard*. Routledge studies in contemporary philosophy. New York: Routledge, 2012.
- *Den nye aftale: Det Nye Testamente på nudansk*. ovs. Geert Hallböck. København: Bibelselskabet, 2011.
- Heidegger, Martin. *Die Grundbegriffe der Metaphysik: Welt, Endlichkeit, Einsamkeit* Gesamtausgabe, Abteilung 2, Vorlesungen 1919-1944. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1983.
- Heidegger, Martin. *Væren og tid*. ovs. Thomas Schwarz Wentzer og Christian Rud Skovgaard. Aarhus: Klim, 2007.
- Kierkegaard, Søren. *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer*. København: C.A. Reitzel, 1869.
- Kierkegaard, Søren. *Journalerne*. Søren Kierkegaards skrifter. red. N.J. Cappelørn, Joakim Garff, Anne Mette Hansen m.fl. København: Søren Kierkegaard Forskningscenteret, Gad, 1997-.
- Stokes, Patrick. *The Naked Self: Kierkegaard and Personal Identity*. Oxford: Oxford University Press, 2015.